

KASSARI MAAL

Nr 9

Mai 2001

Ostes mängu toetab Lepp Anna Sukasäärt

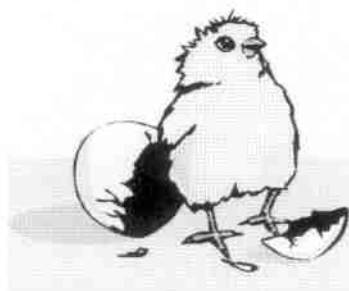
Kassari Haridusseltsil on valminud esimene Sukasääre täitmiseks mõeldud toode.
Ootame uusi ettepanekuid.

*Märtsikuus päike soojendab ilma
jääpurikalgi räästas vee toob silma
kuid öösel veel pakane purikat paisutab
oma külmas embuses kaisutab.*

*Lumikelluke lume alt ülesse pürgib
sinilill metsa all kohendab ürpi.
Varesel puu otsas valmis on pesa
vaid lõokesel lume all kaetud on pesa.*

*Rasvatihane metsas laulu lööb lahti
maja juurde tulla pole enam tal mahti
ja kraavipervel kasvavad pajupinuud
seljas pehmetest tibudest kuub.*

*Märtsikuus kõiki meid soojendab päike
olgu inimene, loom või linnuke väike.
Sinagi peatu ja vaata, kas märkad,
kuidas loodus kevade ootuses ärkab.*

Viiu Adamka

Detailplaneeringust Kassari mõisas

Käina Vallavalitsus on teinud järgmised vead:

- 1 DP algatamise määruse andis välja Käina Vallavalitsus. Selline õigus on ainult volikogul. Seda korda saab delegeerida valla ehitusmääruses, kuid Käina vallal see puudub.
- 2 Kassari ÜP sätestab, et DP koostamise ja projekti tingimused väljastab Käina Vallavalitsus kaitseala valitseja nõusolekul. Selline nõusolek puudub.
- 3 1996 a 27 mai volikogu otsusega taotletakse sama maad (Kassari spordiväljakut) munitsipaalomandisse sotsiaalmaana. Vallavalitsusel pole õigust seda maad ärimaana müüa ega rendile anda.
- 4 Käina Vallavalitsus on DP algatanud maa-alal, mis talle veel ei kuulugi. Kui nimetatud maa-ala munitsipaalomandisse ei saadagi, on OÜ Tikoil kaotanud kogu senise DP kulunud raha.
- 5 Viisakas oleks olnud anda võimalus mõlemale maatahtjale, OÜ Tikoilile ja Kassari Haridusseltsile, tutvustada oma plaane seoses selle maatükiga. Kassari Haridusseltsi avaldus nimetatud maale kannab kuupäeva 09. 10. 1995, OÜ Tikoili avaldus on sisse antud 2000 aasta detsembris.

Kassari Haridusseltsi seisukoht on, et säilitada nimetatud maatükk sotsiaalmaana, mitte seda müüa ega rendile anda muudest huvidest lähtuvalt.

Nimetatud säilimise tagamiseks on Kassari Haridusselts valmis seda maatükki pikaks ajaks rendile võtma.

Leiame, et meie vaesuse juures ei pea seda kohe täis ehitama, vaid võib oodata ka kogukonna huvides paremaid aegu. Kui sinna üldse ehitada, siis peaks see tulenema Kassari rahva vajadustest ja olema kasutatav aastaringiselt.

Selle 1,9 ha suuruse maa-ala kasutamise tulevikku näeme järgmiselt:

- 1 Külakeskuse maana, kus võiks olla:
 - laste päevahoid
 - huviringide ruumid
 - Interneti püsiühendus
 - jõusaal
 - saal + köök
- 2 Sellel territooriumil võiks asuda tuletõrje veevõtukoht.
- 3 Spordiväljakud jäävad alles.
- 4 Suveturg ja laadaplats.

Palun esitage siia oma ideid! Ka neid, mis esialgu ehk pole realiseeruvad, aga ... iga idee väärib mõtlemist, hea idee teostamist!

Kui me ise, Kassari rahvas, ei näe sellel maal kogu Kassari rahva huvidele vastavat väärtust, siis võib ta meie jaoks kaduma minna.

Kirja pannud Merike Niimann

Kassari majanduselu vajab arendamist

Seoses Kassari mõisa detailplaneeringu käigus toimunud aruteludel väljaõeldud seisukohtadega tahan siinkohal Kassari saare elanikele välja öelda oma arvamuse Kassari mõisa detailplaneeringust. Osaühing Tikoil (edaspidi Tikoil) osanikuna kirjutan mõne reaga Tikoil tegevusest ja plaanidest.

1999 aasta septembris ostis Tikoil Kassari mõisas asuva Mõisa Poe. Pooletise aasta jooksul on Tikoil Mõisa Poodi päris palju investeerinud ja kui sel suvel poehoone saab üle värvitud, ei ole minu arvates Kassari inimestel vaja oma küla keskel asuvat poodi häbeneda. Iga äri aga vajab kliente. Kassarist kipuvad noored niipea kui tiivad kandma hakkavad jalga laskma ja vanugi jääb järjest vähemaks. Klientide vähesus tingib selle, et Mõisa Poodi on oktoobrist - märtsini majanduslikult tasuvam kinni hoida.

Kui Tikoil palus Käina vallal algatada Kassari mõisa detailplaneering, siis just eesmärgiga elavdada Kassari keskuse elu, milleläbi ka Mõisa Pood kliente juurde saaks. Meie plaan on lühidalt järgmine: jagada Mõisa Poe taga asuv spordiväljak kaheks. Jagamispiir on muuseumi mäepoolsest otsast kuni Mõisa Poe mäepoolse otsani. Ülemise spordiväljaku osale plaanime rajada kuni 50 kohalise külalistemaja. Alumisele väljaku poolele on kavas rajada jalgpalliväljak, võrkpalliväljak, laudpörandaga korvpalliväljak ja laste mänguväljak. Külalistemaja juurde vajalik maaala on paras seetõttu, et 50 m maanteekaitse tsoon ja 50m muuseumi ning vana mõisa-aia kaitsetsoonid seda nõuavad. Väljaku alumise poole peal saab endiselt korraldada laatasid ja muid rahvauritusi. Tikoil hakkab arendusõiguse saamisel kogu väljakut hooldama.

Selle kava vastu on välja käidud mitmeid seisukohti ja kogutud allkirju. Ütleme kohe, et rajatavad spordirajatised ja mänguväljakud jäävad kõigile kasutada, Kassari mõisa kadakaid ja sireleid maha ei raiuta ning ümberkaudsete elanike kodurahu rikkuma ei hakata. On üks seisukoht, et ärme teeme spordiväljakule midagi ja võib-olla kunagi on võimalik sinna ehitada kas koolimaja, seltsimaja, vallamaja või midagi veel üldkasutatavat. Minu arvamus on see, et Kassari keskuse maanteeäärne ala on Kassari sobivaim äritegemise koht. See on inimeste liikumise ja kokkusaamise koht. Just maantee ja ristmike lähedus an-

nab äridele võimaluse edukalt kliente otsida ja müüa. Olemasolevate eelduste ärakasutamine küla planeerimisel annab kindluse, et praegused ja tulevikus tekkida võivad ärid ka ennast ära majandavad. Ühiskondliku hoone asukohana näen ma hoopis enam muuseumit või selle ees asuvat platsi.

Olen kindel, et Kassari keskuse läbimõeldud arendamisel võidavad kõik külaelanikud. Saarele tuleb juurde turiste, kellele on võimalik oma tooteid -teenuseid pakkuda, puhkemajas saab tööd 2-3 inimest, küla keskus saab korrektse ja hoolitsetud välimuse. Meie jaoks on planeeritav projekt suur väljakutse, kuna Tikoilil tuleb võtta Kassari tingimustes väga suuri majanduslike riske. See sunnib plaane tehes olema väga hoolikas ja kinnitan, et uisapäisa ei sünni midagi. Kui leiame, et ei suuda planeeritud ellu viia, siis me ei alustagi. Projekti õnnestumisel loodame olla eeskujuks teistele ettevõtjatele, kes julgevad Kassarisse investeerida ja töökohti luua. Mina usun Kassari võimalustesse. Kassarile on looduse poolt antud eeldused edukaks turismipiirkonnaks kujuneda. Turismiettevõtluses kaasloomine ei nõua erilist väljaõpet ja sellega saab hakkama nii noor kui vana. Minu arvates on Kassari elanike suurim mure tööjõulise elanikkonna vähenemine ja noorte väljaränne. Enne kui läheme riigilt, vallalt või abiprogrammidest oma õigusi nõudma ja abi paluma, peaksime enne tõestama, et me oleme ettevõtlikud ja et me suudame luua töökohti ning me noortel on meie saarel väljavaateid oma elu täisväärtuslikuks elamiseks, see tähendab me oleme jätkusuutlik kogukond. Kassari ühiskondlikult aktiivsed inimesed peaksid oma energiat hoopis enam kulutama Kassari majandusarengu hoogustamiseks. Investeeringute meelitamine oma territooriumile on tähtis kõikidele riikidele, linnadele, valdadele, küladele ja samuti ka Kassarile. Ilma elujõuliste ettevõteteta (loe töökohtadeta) on Kassaril suur oht jääda ääremaaks, mille välismaalased ja linnasaksad ükskord kokku ostavad ja oma suvilakruntideks ära jagavad.

Lõpetuseks kutsun kõiki Kassari saare elanikke tutvuma käesoleva aasta Kassari laadal Mõisa Poes Tikoili poolt koostatud Kassari mõisa planeeringuga ja oma arvamust avaldama korraldataval nn. "referendumil".

Sander Kopli

Kalju Reitel – 80

Leigri kuju seisab Sääre tirbi tee alguses 24. oktoobrist 1997. a. See on skulptor Kalju Reiteli üks kuulsamaid töid. Kuju avamisele ta ise haiguse tõttu ei jõudnud. 11. veebruaril tähistas Kalju Reitel oma 80. sünnipäeva.

Ajaleht "Postimees" kirjutas selle puhul temast kui erakordse saatusega, niiõelda õnnesärgis sündinud mehest. Avaldame ühe ajakirjanik Tambet Kaugema artikli ka "Kassarimaas".

Skulptor ja skulptuuriõpetaja

Skulptorite seas on neid, keda rahvas tunneb ja armastab eeskätt nende skulptuuride järgi. Ning leidub ka neid, kelle töid ja nime tuntakse ehk vähem, kuid kes on pühendanud oma elu hiljem kuulsaks kasvavate õpilaste õpetamisele.

Kujur Kalju Reitel (80) on selles mõttes ebataoline inimene: teda tuntakse nii tema kujude kui ka kuulsate õpilaste järgi.

Kokku on Reitel teinud ligi 20 suuremat monumentaaltööd. Neist kuulsamad Kristjan Raua mälestussammas Tallinnas, „Muhu ema“ Muhu tammi lähedal, „Kaali mees“ Saaremaal (kõik koos abikaasa Eha Reiteliga), „Leiger“ Hiiu maal Sääre tirbi alguses ja Eestimaa ärkab“ Tapal.

Vihatud Vene ajal tuli Reitelil teha ka mälestusmärke langenud Nõukogude sõduritele. „Ühtegi Vene kiivrit pole ma elus teinud,“ kinnitab ku-

jur. Ta tervitas atribuutikat, mis lubab sambaid ka praegu võtta kui mälestusmärke üldse sõjas langenuile. Väike-Maarja „Lahkumine“ on ainus sedasorti mälestusmärk, mis vabadusetu-
hinas maha võeti.

Skulptuuriõpetaja ametit Tallinna huvikeskuses Kullo (endine pioneeride palee) on Reitel pidanud 44 aastat ning selle töö tulemuslikkuse näitamiseks piisab, kui nimetada kõigest mõnda, kellest hiljem on saanud tuntud inimene Eesti kunstielus.

Leo Rohlin, Jaak Soans, Tauno Kangro, Aili Vahtrapuu, Hille Palm, Tiiu Kirsipuu, Andrus Kasemaa, Terje Ojaver, Hannes Starkopf jpt. Reiteli õpilastest on läbi aegade läinud Eesti Kunstiakadeemiasse õppima ja selle ka lõpetanud ligi 70 noort inimest.

Kas oli või ei olnud!?

(kuuldud Ain Sarvelt)

Nõukogude ajal oli nii:

kui tunned, ära mõtle
kui mõtled, ära ütle
kui ütled, ära üles kirjuta
kui alla kirjutad, ära imesta...

Nüüd on nii:

kui tunned, siis mõtle
kui mõtled, siis ütle
kui ütled, siis kirjuta üles
kui kirjutad üles, siis kirjuta ka alla
aga kui sa seda kõike ei tee, siis
ära imesta, mis sinuga tehakse...

Kassari kodu-uurijad rõõmustavad

Tiiu Kopli

Kassari kodulooline kartoteek sai märtsikuus kaante vahele. See asub nüüd Kassari raamatukogus.

Kartoteek annab teavet Kassari saarel XX sajandil elanud inimeste tegevuse kohta.

Kartoteeki on võetud püsielanikega asustatud endised ja praegused talu kohad. See on koostatud talude kaupa ja numeratsioon on ühtne koduloolisel kaardil olevate talude numbritega. Talusid on 157.

Talu kohta on olemas:

talundi lehed 1939. a

majapidamisraamatutest väljavõtted 1949, 1959, 1969, 1989 ja 1999. aasta kohta

kodu-uurimise ankeedid 1997. a

mälestused (KHS liikmetelt A. Mänsilt (1913) ja R. Suurväravalt (1916), kogutud 1994. a

koduloomade nimed 1998. a

ajalehe väljalõiked.

Kõikide talude kohta kahjuks täiskomplekte pole. Kartoteek on saare kodu-uurijate ühistöö. Tä-

nuväärset tööd tegid õpilased Triin Kääramees, Meret Liig, Mari Lipp, Mikko Sammal, Signe Steinberg ja Tarmo Suurvärav kodu-uurimise ankeetide täitmisel, Epp Korv, Juss ja Mariliis Rebane, Tauno Tamm, Evelin Vahe, Marek ja Marti Võsa koduloomade nimede kogumisel. Ankeetküsitluse läbiviimisel olid suure töö tegijad haridusseltsi liikmed K. Hülgl, A. Mäns, M. Niimann, kartoteegi pani kokku T. Kopli.

Kartoteek on esimene katse koduloolise andmebaasi kokkupanekul. Oleme tänulikud kõigile, kes omapoolsete mälestuste või ajalehe väljalõigetega kartoteeki täiendada soovivad.

Loodame, et kartoteek saab olema abiks kõigile soovijatele oma suguvõsa, talu või küla ajaloo uurimisel ja Kassari saare kohta uurimistööde tegemisel.

Oleme tänulikud kultuuriministeriumile, Hiiumaa kultuurkapitalile ja Hiiumaa Külaliskumise programmile, kes on toetanud rahaliselt Kassari Haridusseltsi projekti "Tunne oma kodukanti".

KEVADRÄNDEL ROOTSIMAALE

Uue aasta algul tuli rõõmustav teade, et Väinamere projekti raames on võimalik Rootsi riiki minna tutvuma sealsete äärealade inimeste väikeettevõtlusega, sellega milliste vahenditega säilitatakse elu maal. Pidime ka saama õpetust loodusturismi osas. See kõik tundus nii kauge olevat. Aga äkitselt oli aprill käes ja tuligi harjumuslikust rutiinist lahti kiskuda ja sättida end päev varem teele, et järgmisel hommikul kell 6 lennujaamas olla ja teiste väinamerelistega kohutada.

Seal tuli ilmsiks, et meie hiidlaste elu ikka märksa igavam on kui naabersaarel. Me oleme juba mugavaks muutund. Miks meid ei teenindata saarlaste poolt ikka nii ja naa ja miks maavanem meie eest ei seisa.

Vormsilastel polnud 1. aprilliks ei laeva- ega jääühendust. (Seda viimast pole ametlikult täna-

vu olnudki, aga kasutati küll oma riisikol) Ei ole kellelegi kaevata.

Vormsi naised aga tahtsid ka lennukile pääseda. Võeti siis soome kelgud, kuhu laaditi reiskotid, hoiti paarikümnemeetrist vahet ja Anu abikaasa Ants silkas teed näidates ja kindlamat jalgealust otsides Haapsalu poole, kuni mõni kilomeeter enne Haapsalu suurem lahvandus ees oli. Ants kamandas naised kaugemale nii endast kui üksteisest ja hakkas lähipääsu otsima. Kogenud kalamees küll, aga mis sa naistega peale hakkad? Seekord sai külma supluse osaliseks ikkagi Ants ja naised pidid ta välja aitama. Kutsuti ametimehi appi. Need käskisid paigal püsida. Sellest ei tulnud küll midagi välja ja kui abi kahe tunni pärast saabus, oldi juba ise peaaegu Haapsalus. Kaldale saadi paadiga ja alles siis sai Ants ka endale kuivad riided sugulaste

juurest selga. Vot nii. Aga kuidas siis talumees oma loomade juurde tagasi sai? Võite ise arvata

...

Pimeda saabudes oli perenaine küll teadmatuses pisara poetanud, aga lõpp hea, kõik hea.

Lennukile läks seltskond täies koosseisus:

Mina, Margit Kääramees ja Ilmi Aksli Kassarit, Anu, Valvi ja Aadu Vormsit ja Ants, Enn ja Terje Matsalu esindama.

Arlanda lennuväljalt laaditi meid taksole ja viidi Ulriksdali Rootsi WWW peakorterisse, mis asub ühes lossis Stockholmi tsentrumi lähedal asuvas pargis, mis on looduskaitse all ja kus on tuttav probleem, et on **vaja pidevalt võidelda, et sinna kellelegi ehituskrunte ei antaks.**

Tutvusime Rootsi WWW tegevusega ja Väinamere projekti osaga selles. Loengu käigus näidati slaide ja elevust tekitas ühel slaidil kujutatava eseme äratundmine. Ega me seda hästi ära ei tundnudki – see oli looduse ringkäigu üks olulisemaid osasid – **lehmakook kubisevate sitikatega. Elu alus. Seal toitub 240 liiki putukaid ...**

Esimeseks praktiline vaatamisväärsus oli päris ootamatu: ühe elamurajooni prügikastid. Teades prügimajanduse probleeme suurlinnades pole see ju midagi üllatavat, aga me olime ju maalt...

Nii need konteinerid seal seisid kahel pool suure tee äärest väljaehitatud kõrvalteed ja elamurajoonist umbes 0,5 km kaugusel lagedal. Valge paberi, pruuni paberi, roheline klaasi, valge klaasi, plastmassi, komposti jne. jaoks, oma 10 konteinerit ravis. Ja sorteerimine pidi toimuma. Kes on nõus prügi sorteerima, sellel prügimaks väiksem oma 10 korda.

Sellises kohas ohtlike jäätmete ja suuremate prügide jaoks kohta polnud. Sõitsime siis suurele "Prügimäele". Tuli välja, et sorteeritud prügi ühte kohta hunnikusse ei aetagi. Polnudki mingit mäge. Oli asfalteeritud estakaad linna servas, kus kahel pool estakaadi kümmekond suurt teisaldatavat "veoautokasti" konteineriteks, mille ülemine serv tasapinnas estakaadiga. Olmeelektroonika ja patareide jne. jaoks oli eraldi majake. Parasjagu oli üks perekond oma remondisodi järelkäruga sinna toomas. Peremees ja perenaine võtsid kärust asju ja viisid korralikult vastavate konteinerite juurde. Oksad ühte, tsemendikotijäänused teise, pappkastid kolmandasse, krohvimatid

neljandasse, vana mööbel viiendasse jne. Traktor, millel suur raske rull kopa asemel, liikus konteinerite vahel ja purustas ja ja litsus, kus vaja. Ei kajakid, ei kasse, ei "arheolooge". Keskkonnareostus pole üldse võimalik. Kõik töödeldakse ümber. Selliseid prügi mahapaneku kohta on iga Tartu suuruse linna jaoks umbes 6-7. (Võrdluseks nii palju, et veini ja kangema kraami poode on Tartu suuruse linna kohta 1).

Loogiline. Kui töödeldakse ümber, siis on sorteerimine vajalik ja kui sorteerimine on vajalik, siis on see ka võimalik. See ühiskonna saavutus on suur samm edasi võla likvideerimisel, mida inimeste kontsentratsioon loodusele põhjustab. Seal edasi läksime Gunsta B&B, mis pidi paariks ööks meile koduks saama. Tegemist oli Västerås linna lähedal asuva umbes 100 ha taluga, mis loomakasvatusega enam ei tegelenud, vaid ainult metsa ja viljakasvatusega. Peremees abijõudu talutöös ei kasutanud. Perenaine hoolitses teismeliste laste eest, viis neid õhtuti trenni ja tantsutundi ja tõi tagasi ning hoolitses B&B külaliste eest. Olime üllatunud, et turismitalu asub kiirtee ääres, kus autod õõ läbi vurasid. Vaikusega harjunud Anu Vormsilt ei saanud kuidagi und. Hommikul naersime, et ta terve öö ootas, **millal praam autodest ükskord tühjaks saab.**

Muul ajal ju Vormsil ega meil Hiiu maalgi autod üksteise järgi ei vura. Hiljem selgus, et B&B ei ole üldiselt mõeldud puhkuse veetmiseks, vaid teelisele öömajaks, kus ka hommikusööki pakutakse ja kus ei tohi üle 8 voodikoha olla. Meie majutuse klassifikatsioonis selline teenus puudub. Kuigi Saaremaal paar suve tagasi võis selliseid papitüki viitasid tihti teede ääres kohata. Västerås maakonna ümbruses olevat 5 aastat tagasi olnud selliseid B&B 10, tänaseks on järgi jäänud ainult 5. Ametnikud kurtsid, **et talunikud ei taha tegeleda mitme asjaga. Kui talu, siis talu.** Aga võibolla on eurotoetused nad mugavaks muutnud.

Tegelikult on aga kogu Väinamere projekti ülesandeks inimesi julgustada mitmekülgsele tegevusele, et maal elu säiliks. Selgus, et paljudes kohtades, seejuures ka Askö B&B, kus me viimase rootsi öö veetsime, maaomanikud enam talupidamisega ei tegelenud, vaid olid maad

välja rentinud ja ise linna tööle asunud.

Samas oli aga põliseid linnamehi, kes tulnud maale talu pidama. Näiteks Ryssbo farmi peremees, kes 20 aastat arvutitega tegelenud, pidas nüüd 14 pealist Islandi hobuste farmi ja sõidutas nendega inimesi. Ta ütles, et turistidega ta ei tegele. (Turist on nende mõistes inimene, kes paikkonnas ööbib.)

Igal juhul nende 3 ööbimispaigas, kus meie viibisin, oli kõik elementaarne pesemiseks ja magamiseks olemas ja söögi tegemise nurk ka. Eurohullust küll märgata ei olnud.

Meeldejääv oli veel see, et mida peenem söögi-koht, seda vähem euroremonti. Östervala vanast postimajast oli tehtud restoran. Kõik oli restaureerimata vana. Põrandad ja trepid nagisesid, põrandalauad olid kulunud ja pragulised. Kõikjal oli tunda vana aja hõngu, segi reaalselt. Selline õhtusöök pika ja pidulikult kaetud laua taga tuletas meelde, et oleme pikkade traditsioonidega kuningriigis. Ka maamajad olid kantud esiisade traditsioonist. Kõik ühes ehitusstiilis, puidust, pooleteistkordsed. Meie silmale ebaproportsionaalsed.

Kivist maamaju nägime väga üksikuid.

Mõnes kommuunis oli paikkonnas elu säilitamise nimel rajatud koolid, nagu Östervala Klassikalise Tooli Valmistamise Kool või Tärnsjö Sadulameistrite Kool. Kooliga ühes majas oli ka looduslikul parkimisel põhinev nahatööstus. Millised hunnikud nahku ja kui kvaliteetsed!

Väga palju oli väikesi käsitööühinguid, kes olid üürinud endale poekesed ja tegelesid seal ka mingis ulatuses I-punti tööga. Tavaliselt toimus müümine ühiskondlikus korras ja seltsi liikmete tõid müüdi ilma vahendustasuta. Suuresti paistis see vanemaealiste prouade õlul püsivat. Hinnad olid sellised nagu meilgi, ainult rootsi kroonides. Hinnapommiks osutus kuusejuurtest marjakorv-see maksis 14 000 rootsi krooni.

Kuid nägime ka meeste käsitööd. Samas piirkonnas, kus oli toolide valmistamise kool, olid sellel käsitööharul väga pikad ja laialdased traditsioonid. Selleks, et seda jäädvustada, taastasid kohalikud ühiskondlikus korras ühe tislertöökoja, kus praegu on selle piirkonna mööbli tegemise ajaloo muuseum.

Paistis, et iga piirkond püüdis muuseumites säili-

tada oma kunagist ajalugu. Näiteks Heby linnas oli vanas raudteejaamas II korrusel linna kultuuriosakond, alumisel korrusel aga muuseum, kus katusekivide tegemist tutvustav püsiväljapanek. Nimelt oli see tööstusala kunagi põhiliseks piirkonna elatusallikaks. Nüüd oli see kadunud.

Ühte vanasse metallitehasesse rajatakse supermarketit ja loodetakse, et inimesed hakkavad 100 km kauguselt sinna osturetkele tulema. Inimeste kohalemeelitamiseks tehakse vanadesse šahtidesse muuseumid, atraktsioonid jne. Loodetakse, proovitakse. Püütakse päästa ennast suurlinnade "imivoolikute" eest.

Suu ja sõrataudi hirmus meid taludesse eriti ei viidud. Õnneks oli siiski perekond, kes meid lahkelt vastu võttis ja tutvustas oma "kodumuuseumi".

Terve suur poolteistkorruseline rootsipunane maja oli ainult vanade asjade ja aegade päralt. Kunagi 18. saj. ringi liikunud kunstnik oli maalunud madalatele taluseintele piiblimaalingud, mis siiani alles.

Alumisel korrusel oli vana talupojaaegse rootslase mitme sajandi tagune kodu-kõik keerlemas ümber ahju ja pliidi.

Magamiskohad olid tagaseinas eesriiete taga magamisruumides. Naljakas oli, et need olid kahel pool sahvriust. Kas sahvri kaitseks? Jäi küsimata. Teisel korrusel oli sakste kambri moodi toad, nurgas külavanema mõök aastaarvuga 17 ...

Ajalugu ja järjepidevus. Gunsta lähedal kirikus tutvustas võõrmünder meile isegi varakambrit. Võttis seifist välja reliikviad, mille hulgas hõbepeeker, mis 12 sajandist ja mille pärast päidki maha löödud. Või samast ajast pärit elusuurune tammepuust Maarja ja lapse skulptuur, mis nii loomulik ja ehe. Kuju leiti torni remondi käigus põõningu prahi seest.

Maarja oli kujutatud väga hapra ja tütarlapselikuna. Võõrmünder oli selle kuju üle uhke ja ütles, et tol ajal polnud veel paksud naised moes. Käisime ka viikingite kultusepaigas, mis tollel ajal oli üks tuhandetest rannikusaartest. Suured kivirahnud on hiiglasuure paadi kaarepuude kohtade märgistuseks maasse kaevatud. Keskel üks rahn masti märgistuseks. Olevat olnud kära-

jate paigaks. Avastasin, et Põhja-Rootsimaal on lahtesid, skääre ja neid ühendavaid jõgesid nii palju, et veesõidukiga on võimalik sõita kuhu iganes. Laev või paat on rootslasele täiesti tarbe- ese. Millises vetemaailmas elasid siis veel viikin- gid?

Looduskaitsealadest tutvusime Färenebofjärdensi rahvuspargiga ja Engsö Loodusreservuaadiga. Rahvuspargis on igasugune kooskõlastamata lii- kumine keelatud, Loodusreservuaadis on majan- dustegevus ja liikumine lubatud, kuid põlluma- janduslikke maid renditakse ainult nendele, kes looduskaitsejaid rahuldava lepingu sõlmivad. Nii, et meie arusaamad on vastupidised ja võivad arusaamatust põhjustada.

Uhke kõlaga Kungsby (Kuningaküla) oli koht kus asus vanas põhjalikult ümberkujundatud leh- malaudas uhke talutoodangu pood-kohvik. Poes oli kõikvõimalikku talutoodangut ja loodustoo- teid. Kohviku seina ääres oli söötmed ja joot- misnõud alles. Nüüd küll muundunud kunstiteo- seks. Lakapealne oli ümberehitatud restoraniks. Läbi klaasakna võis näha, kuidas lihunikud loo- ma- või seakeret tükeldavad. Ostja võis **täpselt näidata millist tükki endale soovib**. Kui tahtmi- ne, siis klient külastada seda talu ja lauta, kus loom kasvanud on. (Praegu oli muidugi taudi- hirm selle lõbu rikkunud). Kõik loomad pärine- sid ümbruskondsetest taludest. Hind lepitati kokku laudas looma elusast peast takseerides ja nii tea- dis iga talumees kohe, kui palju ta raha looma eest saab. Kuigi tapamajja viidi loomad 100 km

kaugusele Upsalasse, oli võimalik omad lihake- red tagasi saada. Noorperemees, kes meile pere ettevõtmist tutvustas, arvas, et saavad nüüd tä- nu EL krahhidele endale ise väiketapamaja õigused ja nii muutub kõik veelgi loomuliku- maks ja odavamaks.

Poe ees muruväljakutel olid aedikud, kus ümb- rusest laenatud põrsad, lambad, haned, pardid, hobused jne. kõigile tutvumiseks suviti väljas on. Rootsi WWF projekti alusel rajatakse poe lähedal rukkipoold, millele on külvatud ka juba hävimisohus olevaid **umbrohte**, nagu rukkilill jt.

Asköviki Looduse Kool on koht, kus on käi- nud vist kõik Rootsi WWF ja Uurimiskeskus Arhipelaagi poolt korraldatud õppereisidest osa- võtjad. See on looduse tundmaõppimiseks ühis- kondlikus korras rajatud väiksepoolne pano- raamhoone. Õppesaal oli täis ökoloogilist tasa- kaalu kajastavaid mulaaže, plakateid; lindude ja loomade tundmaõppimiseks nende kujusid jne. (Topiseid ei kasutata, kuna neid ei saaks lapsed katsuda)

Selles õppekeskuses propageeritakse ka loodu- sesse säästvat suhtumist. Aprillist oktoobrini kütab maja tudengite poolt annetatud päikese- patarei, muul ajal saepurugraanulitega auto- maatsüsteem. Köögis oli seina ääres rootsi ko- dule tüüpiline puust sohva. Ainult siin oli ta 5 eraldi lahti käiva istelauga. Iga klapi all prügi- kott prügi sorteerimiseks. Mida küll meie tervi- sekaitse arvab, kui õpilased prügikastidel istu-

ma hakkavad. Hirmus lugu.

Esikus olid puutahvliid annetusi teinud organisatsioonide nimedega. Linnupesakastide tegemisega teenitakse raha, mille eest on ostetud näiteks rannaaladele Šoti mägiveiseid. Ainult et rootsi linnud on teist sorti. Meile õpetati, et pesakaste ei tohi värvida, lind võõrastab. Rootsis on aga metas nii kirevad pesakastid nagu pühademunad.

Muljeid on palju. Mõistsin veelkord, et ääremaa

elu sõltub entusiastmist. Soovist selle paiga jaoks midagi teha, soovist see paik elamisväärsena järeltulevatele põlvetele säilitada. Kõige õpetlikum oli, et inimeste mured ja rõõmud on tegelikult nii sarnased. Ja kui eurohullus meist üle läheb, siis elame edasi.

Ilusat Kevadet!!

Linda Ristitee talust

Teise maailmasõjaga seotud sündmused Kassaris.

01. sept. 1939. Imeilus hilis-suvine pühapäev, temperatuur varjus keskpäeval pluss 26 C. Mällu on jäänud see veel hästi sellepärast, et sel päeval puuriti minu vanaisa juures (Kärstnal) puurkaevu. Puurijaiks olid Taguküla ja Koidu küla nooremad mehed Kuru Hannes (Loigu), Pööru Robert, Erich ja Aaren Tamm, Bollmann August, Tänavä Johannes, Tamm Priidu), veel paar-kolm meest keda ei mäleta. Meister oli Nittim Jüri, kellel oli ühtlasi puurimisvahendid ja riistad. Õhtuks oli kaev valmis ja ka meeste tuju ülev. Kõlasid laulud ja toimusid vaidlused päevasündmuste, s.o sõja alguse üle. Algasid nimetamisväärsed sündmused 17. sept. alustas NSVL Poola okupeerimist idast 29. sept. oli poola alistatud ja kaheks jaotatud, oli likvideeritud see "monstrum", nagu Molotov Poolat kutsus. Tallinnasse tuli Poola allveelaev "Orzel" ja põgenes 17. sept. See oli meile ebameeldiv sündmus, 28. sept vastastikuse abistamise pakti sõlmimise NSVL ja Eesti Vabariigi vahel. Mõned päevad hiljem ka Läti ja Leedu vahel. Baaside rajamine Hiiu- ja Saaremaale ning Paldiskisse. Sellele järgneb Punaarmee 25 000 meheline sissetulek Eestisse. Oktoobris tulid nad Eestisse ja ka Hiiumaale. Kõik need sündmused andsid küllaldaselt ainet vaidlusteks ja aruteludeks. Kassaris oli kombeks õhtuti hämarikku pidada. Koguneti külaperedesse kokku ja alustati uudistega. Poliitika osas toimusid tulised vaidlused, mõnikord läks vaidlus nii tuliseks, et polnud aega piipu põlema panna. Tõmmati tikk põlema, hoiti seda sõrmede vahel

ja vaieldi edasi seni kuni tuli jõudis sõrmedeni, siis visati tikk põrandale ja tõmmati uus. Mõnikord toimus see mitu korda. Viimati siis katkestati jutt ja pandi piip suitsema. Üheks ägedamaks vaidluste paigaks oli Vahe Augusti juures. Seal oli siis side agentuur. Siis oli ta postiagentuur. Mehed tulid posti ootama (kuni postimees Käinast saabus), toimusid tulised "pulitika" vaidlused nagu Vahe August poliitikat nimetas. Oli peamiselt nelja poliitilise voolu esindajaid: venelaste pooldajad, sotsid ja teised, pahempoolse suuna esindajaid (Bollmann Peeter, Holtmann Priidu, ka minu isa). 2. Saksamaa pooldajaid (vapsid), viimaseid oli peale 1934-ndat aastat, 12. märtsi "haroppi" vähe järele jäänud. Vähemalt ei tunginud esile.

3. Isamaaliit ja Kaitseliit, neisse kuuluvad mehed ja naiskodukaitsesse kuuluvad naised (A. Loo mets, A. Medri, H. Elmi).

4. Suurpõllumehed (Steinbergid, Johan, Jaan Peeter ka Konstatin Oolmets).

Hiiumaale saabunud punaarmeelehed, kes mõnikord liikusid Kassaris ringi, olid Putkastes. Kassaris, haridusseltsi majja, tulid nad alles märtsis. Mäletan hästi, kui käisime neid vaatamas (autod, roomiktraktorid). Ma pidin koolis olema ja koostama seinalehte, sest olin selle toimetuse liige. Kooli ma ei läinud, vaid läksin "venelasi" vaatama. Sellepärast visati mind toimetusest välja (seda tegi mu sugulane Edgar Kärner), ise ta mu sinna määras. Ta oli Käina valla pioneerijuht. Inimestele tegi nalja sõdurite välimus, eriti need

nibuga mütsid "budjonnovkad", pluusid pükstest väljas, sinelid alt palistamata (siin oli muidugi arusaamatus, sinel oli paksust riidest ja ei saanud ki palistada. Olles väga hirmutatud ja valjult keelatud, ei võtnud inimestelt vastu ei suitsu, ei piima, ei õunu, mitte midagi, mida neile külast pakuti. Tean juhust, kus üks mees naabripärisel õlut jõi, mõne päeva pärast kadus see mees. Veel üks üllatus, ükski sõduritest ei kasutanud vestlustes "matte", oli üks erand, mida kuulsin. See oli 14. juulil, kui olid uue riigikogu valimised. Sõjaväeautod sõidutasid valijaid kohale. Autojuht oli võtmeaga auto all, tahtis midagi politrukiga rääkida, kaks, kolm korda ütles sm. politrukk, too ajas külameestega juttu ja ei kuulnud, siis katkes mehe kannatus ja lasi ühe "mati" lahti, olgugi, et üsna vaikselt. Elmi Herbert oli masina kõrval ja ütles: "Kas kuulsite?" Veel meenub üks lugu. Sides, kui mehed vaidlesid, muutus Vahe perenaine Leeni küllaltki närviliseks ja ütles: "Jumal tule appi" – tema tavaline ütlus "Peaks Langi August siia tulema, ajaks jutu jälle hobuste peale. Mul kõrvad jooksevad juba virtsavett selle poliitika pärast." Ja saabus suvi 1940. Oli toimunud rida sündmusi. Laienenud sõjategevus Euroopas. Sakslased okupeerisid Taani ja Norra aprillis, mais-juunis tungis Wehrmacht Belgiasse, Hollandisse ja edasi Prantsusmaale, mille tulemusena Prantsusmaa alistus. Moodustati Vichi valitsus marssal Petainiga eesotsas, Prantsuse riik, mis haaras kasinasti poole Prantsusmaast (just lõuna osa).

Ja Eestis. Eesti okupeeriti umbes 100 000 mehega. Teostati nn. "revolutsioon". Likvideeriti vabariigi valitsus ja moodustati uus - Varese eesotsas. Augustis liideti Eesti NSV Liidu koosseisu.

Kuidas need sündmused Kassaris toimusid. (Seda sai kuulda raadiost ja hiljem ajalehtedest). Koolimajas püüti läbi viia miiting. Sõna võttis Madis Kõmmus. Tema ütles: "Ma ei ole suur kõnemees, aga räägin, mida me praegu teeme. Kuku-tame kapitalismi, moodustame uue valitsuse ja valime ka uue riigikogu, et tööliste ja talupoegade elu muutuks paremaks". Publikut oli kasinasti, peamiselt olid õpilased ja kümmekond täiskasvanut. Läksime kolmekesi ka Käina sõjaväemasinaga vaatama, kuidas seal läheb. Seal toimus miiting kiriku pargis. Vana "3uc" 5" olid küljed alla astud, valmis seatud punase riidega kaetud "kõnepult",

kus esines üks major. Oli justkui väga halva eesti keelega. Publikuks oli sinna toodud Vaemlast ja Putkastest müüritöölised, närustes riides ja habemetega. Plaksutasid tihti ja hüüdsid: "Päts daloi" ja "Püts daloi" (Need olid petsurkad). Kui hakati näitama filmi, tuli ka kohalikke elanikke.

Varsti hakkasid sellele järgnema juhtumid, kus inimesi hakkas jäljetult kaduma. Viidi ära Kuru Verner (Kaubi Värne), Kask Verner (Jürna-Hansu Värni). Kuru Verner teenis aega Eesti armee 1924. aastal ja oli osa võtnud 01.dets. ülestõusu mahasurumisest. Kask Verner kadumise põhjuseks oli Käina peol olnud kaklus (ta oli kange kakleja), kus oli löönud miilitsat.

Uue maareformi läbiviimisel võeti ära taludelt maa, kus oli üle 30 ha. Matse-Petri Juhanilt võeti ära Lelu-Jürna maad ja anti uusmaasaajale Bernhard Pärnojale. Ei mäleta, kellele anti Steinberg Jaanilt ja Peetrilt võetud maad. (Simmuna Jaan ja Peedu Peeter).

Peale Eesti liitmist NSV Liiduga tuli käibele rubla, kroonid likvideeriti. Algasid intensiivsed tööd Putkaste lennuvälja ehitusel. Kaupsi lennuväli oli juba valmis (selle tegid peamiselt sõjaväelased). Kasarmute ehitamisel Putkastes ja Vaemlas käisid paljud Kassari mehed. Ka mina käisin Putkaste lennuväljal kive korjamas.

Uueks vallajuhtideks said Hollmann Priidu ja Tamm Karl (esimees). Sõjast Euroopas niipalju, et toimus Soome-NSV Liidu talvesõda. Kestis 100 päeva (30.11.1939-10.03.1940). Soome säilitas iseseisvuse. NSV Liidu edu oli minimaalne, võrreldes suurte kaotustega.

Saabus 1941 aasta. Kassaris oli enam-vähem rahulik. Kutsealustele õpetati vene keelt. Kaupsi lennuväljal olevad lennukid tegid iga päev õppusi.

Siis saabus traagiline päev - 14. juuni - küüditamine. Orjakust viidi ära Teesalu August perekonnaga. Mäletan seda väga hästi. Meil toimus sõnnikuvedu. Käisin hommikul koplise hõbuseid toomas. Orjakust tuli 3uc 5, peal 2-3 piirivalvurit ja Teesalu perekond, kuna nad läksid umbes 20. m minu eest mööda. Valter veel lehvis. Ei osanud mõelda, kuhu nad sõitsid. Kodus, kui naabri Liisa tuli meile ja rääkis, et toimub inimeste küüditamine Siberisse.

Teesalu Anette, Herta ja Valter tulid tagasi, aga August kadus jäljetult. Ilmselt lasti maha,

sest oli vallavanem ja kaitseliitlane.

Teise küüditamisega 2-3 juulil viidi Kassarist ära Steinberg Peeter (Peedu Peeter) ja Kersen August (Sulli August). Ka nemad kadusid jäljetult. Need küüditamised tekitasid Kassari inimestes väga suurt meelemuutust. Kui varem nii mõnigi oli oma tunnetes venelaste poolt, siis toimus inimestes otsustav pööre (ka minu isal varem oli teatud sümpaatia venelastesse, siis nüüd muutus kõik vastupidiseks). Kui ikka inimesed öösiti kodust ära viiakse, tea kuhu, ilma arreteerimiskorralduste ja kohtuta. See ikka üks õige kord ei ole. See on terrorirežiim.

Saabus 22. juuli 1941. Algas suur sõda. Eks ta tegelikult nii ka oli. Suur Vene sovinismi ja saksa natsismi vahel. Mõlemil ülemvõimu saavutamine maailmas eesmärgiks.

21. juunil, laupäeval, oli Kassaris seltsimajas pidu. Näidendi nime enam ei mäleta. Ilmar Vahe müüs veel pileteid. Peale peo lõppu, öösel kella 2 paiku, lugesime raha üle ja ka piletiraamatusse järelejäanud piletid, kõitsime kinni. Ilmar võttis kaasa ja viis sidosse. Tulime hommikul 4 ajal, päike oli tõusnud. Hommikul oli imekaunis. Hommikul kella 10 paiku ärgates kuulsime naabrit, et Saksamaa on alustanud sõda NSV Liidu vastu. Juba lõuna ajal oli kuulda loode poolt lennukite undamist ja kahurite mürinat.

Nüüd algas korralduste, seaduste, käskude vool.

*tuld ei tohtinud teha (jaanikud jäid ära)

*peale kella 9 õhtul ei tohtinud enam väljas viibida

*tuli viia ja anda igasuguseid norme (kartuli, liha või munade)

*järgnes üks käsk ja korraldus teisele. 1. juulist oli meie külakupja kord (külavirgats, kes mööda küla kandis kärke ja korraldusi laiali). Mõned neist korraldustest olid küllaltki tobedad. Näiteks kõik lagedad kohad tulid saarte kaitse ülema kindralmajor Jelissejevi korraldusel malelaua kujuliselt kahe meetri kõrgusi terava otsaga teibaid täis torcida, et saksa langevarjurid ei saaks maanduda. Teibad tuli maasse lüüa 4 m vahedega. Kui peres oli 2 vankrit, tuli teine armee käsutusse anda. Saagedased olid küüdikohustused. Isegi oli juttu hobuste võtmisest armeele, kuid seda Hiiumaal ja ka Kassaris ei tehtud. Küllaltki raske kohustus oli öine kaevikute kaevamine, Kassaris mööda randa.

Tuli käia üle öö. Ka mina käisin 6-7 korda, olin siis 13 aastane. Omal veel kohustus ei olnud, käisin isa eest. On meeles juhus, kui tulin poolest ööst salaja tulema. Nimelt käskis ohvitser kaevata Sääre männituka lähedal augu 2 x 6 x 2 m. Kui maapinnal oli augu mõõtmised tähistatud, alustasime kaevamist. Lepasalu Toomas (Neitsimäe Toomas) arvas, et küllap see auk meie endi jaoks jääb. Mulle tekitas see ütlus hirmutunde ja lasin salaja pimedas jalga.

Küllaltki raskeks kohustuseks oli, ühtlasi ka traagiliseks, nn. "mobilisatsioonid". Tegelikult olid need üks osa eestlaste füüsilisest hävitamisest, et mitte sakslaste kätte jätta, saata tööpatjonidesse hukkamisele. 1941 suvel kuulutati välja 3 mobilisatsiooni.

Esimene kutsealuste värbamine 1920-22. a. sündmused (1919. a. sündinud teenisid armees veel tegevvaes ja saadeti kohe frondile Porhhovalle), toimus juuli alguses (kuupäeva ei mäleta). Kutsealustest läksid Venemaale: Ilmar Vahe (Kassari küla) Kaev Lui ja Väino (elasid juba Õunakus), Bollmann Uno (Koidu küla), Kask Otto (Koidu küla).

Teine, 1918 – 1906. a. sündinud. Mobilisatsioon 21. VII

Herbert Elmi	Kassari küla*
August Bollmann	Koidu küla*
Richard Elmi	Koidu küla
Harald Välja	Koidu küla
Johannes Elmi	Mäealuse küla
Hannes Kuru	Koidu küla*
Johannes Tānava	(Palade Koplast)*
Robert Suurvārav	Tagaküla
Erich Tamm	(teenis aega)
Bernhard Kibus	Esiküla
Karl Kibus	Esiküla*
Johannes Jõpiselg	Esiküla*
Gustav Jõpiselg	Esiküla
August Kibus	Esiküla
August Mölder	Uidu küla
Joosep Mölder	Uidu küla*
Robert Kibus	Uidu küla Laolt*
Erich Vahe	Uidu küla (Matse Peetri)*
Kustav Vetsi	Uusküla
Erich Kärner	Uusküla*
Johannes Mölder	Uusküla*
Ludvig Mölder	Orjakust
August Kääramees	Orjaku*

Arvid Kääramees Orjakust
 Herman Kääramees
 Julius Nurst Uusküla
 Voldemar Nurst Orjakust*
 Edgar Harjak Orjakust*

Kutsealused:

Arnold Elmi Kiisi küla*
 Aadi Krumholts Esiküla*
 Evald Elmi Esiküla*
 Hugo Välja Uidu k. (Paladelt)
 Richard Kärner Uidu k. (Sepa)
 Raul Nittim Uusküla
 Albert Risti Esiküla*
 Harald Nurst Orjakust

1905-1896 sündinud. Mobilisatsioon augusti keskel (15-20)

1. Johannes Kasesalu
2. Toomas Lepasalu
3. August Kask
4. Priidu Bollmann (Papli)
5. Magnus Vaku

Nad tulid kõik tagasi. Kassari mehed olid laeval "Jaan Teeäär", mis reidil Tallinnas jäi sakslaste kätte 28. augustil.

On mees Vaku Magnuse jutustus (oli kõva naljamees). Enne laevale minemist magasid mehed Estonia teatri lava ees. Ka Magnus magas seal põrandal, pintsak üle pea. Naised käisid seal oma mehi otsimas. Magnusel oli täiesti paljas pea. Keegi naistest olevat tõstnud pintsaku äärt ja vaa danud selle alla, ise öelnud: "Näe, see vaene mees on oma püksid ära kaotanud."

Mida enam sügise poole, seda täbaramaks olukord muutus. Augusti lõpus, septembri alguseks oli kogu Eesti mandriosa sakslaste poolt okupeeritud. Mandrilt tuli saarele igasugu tegelaskõrgemaid ametnikke ja NKVD mehi, kes siin vihas hakkasid oma tagedust näitama. Suurima rangusega nõuti sisse toitaineid normidena. Näiteks Rudolf Kibus (Peetri-Mihkli Ruudi). Temal kästi siga ära tuua. Ruudi viis lamba, ta arreteeriti ja hoiti kinni 3 päeva. Lasti siis lahti ja kästi siga normiks tuua.

Septembri alguses arreteeriti Steinbergid-Jaan ja Johannes. Nad mõrvati Kärda rannas ja

maeti ühishauda. Pärast sakslaste tulekut kaevati haud lahti – seal oli 13 laipa. Nad maeti ümber Kassari kalmistule. Kärda arreteeriti ja mõrvati linnapea Mammuspüü ja sekretär Pähel.

Julmalt käituti Simmunal (Jaan Steinbergi talus): järelejäänutelt (Elisabeth ja lapsed) rööviti kõik toiduained ja raha. Seda tegid peamiselt eestlased-kommunistid, Vahtra, Kärner jt. Johannes Steinbergi talust Ristee talust viidi ära palju väärtasju- kuldsõrmused, tasku- ja käekellad ja muud.

Saaremaa vallutamine sakslaste poolt algas 14. sept. ja kestis 5. oktoobrini. Kassaris oli öösel selgelt näha tulekahjud, mis iga päeva-ga läksid üha lääne poole.

Ja siis saabus 12. oktoober. Dessant sooritati Hiiu maale Nurste alla ja Tärkmaale. Hommikul kella 4-st hakkas kuulsuma lennukite mü rinat ja mürtse edela-lääne poolt. Hommikul seitsme ajal tuli lõunast 16 lennukit Kassari kohale ja läksid 3-kaupa laiali igasse külge. Algas Kassari pommitamine. Säärel, Kassari mere-poolsel küljel, purunesid meie maja aknad. Kui lennukid lahkusid, algas merel kaatrite pealt ka-hurituli, mis kestis umbes 30 minutit. Merel oli 16 kaatrit. Enamus mürske langesid veski taha mere poole ning Kassari vahesse Kassari otsa. Kuna tuli muutus küllaltki tugevaks, lasime loo-mad ja hobused laudast lahti, kes täie galopiga ja jooksupärga läksid üle põldude Järna-Antsu niiti. Ise läksime Männile varjendisse (endil varjendit ei olnud). Umbes tunni pärast toimus uus tuli laevadelt, peale selle kui lennuk oli lasknud 2 pommi kuivati ette. Õnneks ei purunenud ühtegi maja ega saanud pihta ükski inimene. Öösel otsi-sime oma loomad üles ja läksime Udukülla oma tädi juurde.

Kassaris jõudsid sakslased 13. oktoobri õhtuks, hämarikus. Orjaku sadamast tuli sakslas-tele teejuhtiks mootorpurjeka "Dione" kapten Dambe (pärnakas), temal oli kaasas Lembit Rehe (Palult). Kassarist tagasi tulles sattus neile peale venelaste luure ja Dambe sai surma. See oli ainu-ke eraisik, kes lahingute käigus surma sai. Rehel õnnestus end Kaasiku Priidu põhukuhja ära peita.

Sõjaväelasi- punaarmealasi hukkus 3-ühel madrusel viis jala alt ära suur mürsukild. Sakslasi Kassari surma ei saanud. Tagukülas Miku niidis panid venelased kaks oma laskemoo-

naautot ise põlema. Need suitsesid ja praksusid paar tundi. Suuri lahinguid Kassaris ei toimunud. Miku talu juures tahtis üks ohvitser hobuse seljas visata sakslaste soomustransportöörile granaadikimpu. See aga ebaõnnestus, mees ise ja hobune hukkusid. Esikülas, laudas, sai veel surma Krumholts Juhani lehm.

Õhtuks jõudis sakslaste eelpost Laisna mäele. Sellest püüdis mööda hiilida madruste politruk Kassarist. See tal ei õnnestunud, tunnimees lasi põgeneja maha. Järgmisel päeval, 14ndal, vallutatakse Käina. Käina kirik, Sultsi saeveski, Kääramiili maja- pood ja paar maja Käina külas põlesid maha.

Läksime Männi Alfiga mõisa õuele vaatama, kuidas lood on. Vaatasime keldri uksest sisse- madrused pikutasid naridel, püssid kaenlas. Olid väga erutatud. Neid huvitas, mida sakslased teevad. Kas nad tapavad inimesi ka. Ütlesime, et ei tapa. Ja samas olid 2 saksa soldatit keldri katusel, varrukad üles kääritud, automaadid rinnal, granaadid saapasääres. Hüppasid ülevalt alla, vaatasid keldrisse. Ah, matrosen, heraus! Väljatulekul võtsid nad püssid kaasa. Üks sakslastest lasi automaadivalangu üle madruste peade, seina sisse. Oli hirmus tolm ja krohvipuru. Teine sakslastest ütles: "Vintovka, prosai, prosai!"

Madrused rivistati paarkümmend meetrit eemale, põõsaste äärde. Nad olid nii hirmul, et püksid sõna otseses mõttes värisesid jalas. Üks madrustest, Leningradi poiss, kes oli kokaks, võttis sineli voodri vahelt välja "propuski", ületuleku tunnistuse, mida sakslased olid lennukitelt alla pildunud. Tema pandi kohe rivi kõrvale seisma ja anti täägiga püss, lukk visati põõsasse (kõik püssid löödi katki, lukud visati põõsasse). Saksa seersant näitas kaardil, kuhu mehed tuleb viia. Vahepeal tuli sinna üks leitnant eriüksusest ja otsis taga politruki. Küsis ühte tütarlast- kus see elab. Ilmselt olid politrukil neiuga mingid suhted ja see oli mehele juba teada. Ta oskas päris hästi vene keelt, muidugi saksa r-ga.

Ka sapööripataljoni mehed Säarel punkrites võeti vangi. Nende komandöri- ohvitseri, kes oli saanud jalast haavata, vedasid sakslased Roosi Adolfi punases karus oma järel Esiküla poole.

Algas tsiviilvõimu organiseerimine. Käina vallavanemaks sai Oskar Kruusmägi Kaasiku külast, abivallavanemaks Vahe Juhan (Matse-

Peetri Juhan) Kassarist. Käina valla politseiks sai Võigemast. Moodustati Omakaitse- komandöriks August Kask (Langi August).

Lahingud Hiiumaal kestsid 22.okt. hommikuni. Viimasena alistus Tahkuna poolsaare tipp.

Palju on räägitud, kas on tõsi, et madrus tuletornis Tahkunas ei andnud end vangi, vaid hüppas tornist alla. Ma mäletan ühte juttu sellest. Selle rääkis Kassari Omakaitse ülem Kask August. Kui nad 1941. a. novembris käisid Tahkuna metsades haarangul venelasi püüdmas. Neid oli instrueerinud üks saksa ohvitser ja käskinud ettevaatlikud olla, sest bolševikud on fannaatikud. Üks on hüpanud majakast alla, ei olevat end vangi andnud. See on mul siiani meeles.

Kohe algasid ka kommunistide, nõukogude ametnike ja küüditamisest osavõtjate arreteerimised. Kassarist arreteeriti Priidu Hollmann (Käina valla TK sekretär), Tamm Karl (TK esimees); Edgar Kärner (Käina valla komsorg ning hävituspataljoni liige), vangistati Tahkunas. Eino Eeljõe- Kõrgessaare valla miilits, Leopold Pihlamägi (isa ja poeg). Isa süüdistati August Kerseni äraandmises. Maha lasti: P.Hollmann, E.Kärner, E.Eeljõe, Leopold Pihlamägi (senior). Noorem istus koonduslaagris, algul Vasalemmas. Vabaks sai 1945. a. Prantsusmaal. Ka Kärner mõisteti algul kontsentratsioonilaagrisse. Kuna aga ei saadud teda Hiiumaalt ära üle mere (jää ei kandnud ja laeva ei olnud), siis arvas kõrge SD ülemus, et milleks teda siis toita ja käskis maha lasta. Nii ka tehti. Ta oli siis 17-aastane. Karl Tamm istus kinni 2 aastat ja siis vabanes. Aga oh häda! Venelased väanasid talle omakorda 10 aastat, mille ta ka ära istus.

Nüüd algas taludele normide väljatöötamine. Seati sisse "talundi põhiraamatud", kus olid ülal normid, nende täitmine, maa suurus. Raamatusse pandi kirja ka kauplusest osta saadud tööstuskaubad: raud, kabjanaelad, petrooleum, jne.

Seati sisse ka tšekid toitainete ostmiseks:

- 1) 1 kg leiba nädalas,
- 2) 400 g suhkrut kuus,
- 3) 400 g liha kuus,
- 4) 200 g juustu kuus.

Viimaseid oli väga raske kätte saada, sest neid

lihtsalt ei olnud.

Eraldi olid rasketöölise kaardid (näit. seppadel), kus normid olid umbes 40% suuremad.

Saksa sõjaväkke läksid vabatahtlikult:

1. Leonhard Vahe (Põllu Leonhard) *
2. Adolf Türi (Aadult) *
3. Väino Kaev *

Mobiliseeriti:

1. Johannes Nurst (Julius vend) *
2. Raul Nittim
3. Endel Vetsi *
4. Jüri Alof
5. Elmar Nurst (Julius vend)
6. Raul Kibus
7. Elmar Kuru
8. Einar Kuru
9. Karl Mölder *
10. Elmar Hollmann

Neist kauem pidas vastu Leonhard Vahe. Oli pataljon "Narva" koosseisus, hiljem Narva all. Langes seal 1944. a. märtsis. Oli autasustatud I klassi Raudristiga, Teeneteristiga.

Türi ja Kaev jäid Doni käärus olevasse kotti, kus hukkusid.

Palju Hiiumaa poisse teenis Saksa piirivalves. Lembit Elmi ja Richard Tuulik.

Kaua oli Kassaris piirivalve ülemaks Krause (ülemleitnant). Tema abi oli leitnant Naten. Tema sõbrannaks oli Armiide Kärner. Olgu mainitud, et ühe aastaga õppis Naten küllaltki hästi eesti keelt rääkima.

Krause ja Nateni vahel tekkisid tülid, ülemleitnandil õnnestus saata Naten rindele 1944. a. algul, kus viimane kuu pärast langes.

Saabus aasta 1944. 2. oktoobril tulid maale uued (õigemini vanad) okupandid, 3. oktoobri hommikul jõudsid nad Kassarisse.

Üks seik septembri lõpust:

Heltermaalt läbi Kassari Orjaku sadamasse toodi viis ja pool tuhat sõjavangi. Üks neist oli 1941. a. Kassaris olnud ja käinud Tiigil Pihlamägede juures. Nüüd jooksis Orjakust ära ja tuli ööseks Tiigile. Hommikul tuli Liisa Pihlamägi meile ja küsis isa käest, et mis tema nüüd tegema peab. Isa andis talle nõu- peida ta kuhugi ära, seniks kuni venelased tulevad. Nii ka Liisa tegi ja inimene pääses eluga.

Sõja lõppedes jõudsid ka Eesti Rahukorpuse koosseisus sõdinud Kassari- Orjaku mehed

koju.

1941. a. "mobiliseeriti":

1. Ilmar Vahe
2. Lui Kaev
3. Richard Elmi
4. Harald Välja
5. Robert Suurvärav
6. Erich Tamm
7. Aarald Tamm
8. Otto Kask
9. Bernhard Kibus
10. August Kibus
11. August Mölder
12. Hugo Välja
13. Kustav Vetsi
14. Ludvig Mölder
15. Richard Kärner
16. Arvid Kääramees
17. Hermann Kääramees
18. Julius Nurst
19. Harald Nurst
20. Erik Koor

Algas jälle arveteõiendamine. Algasid arreteerimised. Vahistati omakaitsetasi, neid, kes olid sakslaste juures ametis olnud, või saksa sõjaväes olnuid. Vahistati:

- 1) August Kask *
- 2) Albert Türi
- 3) Jüri Nittim *
- 4) Jaan Kärner *
- 5) Villem Kuuse *
- 6) Albert Mäns
- 7) Johannes Kärner *
- 8) Eduard Antsvelt *

1949. a. 25. märtsil küüditati:

1. Anna Kask
2. Nittimid- Elisabet, Aino, Aada, Hermann
3. Meeta Antsvelt *
4. Türid- Helene, Edvin, Salme, Aada.

P.S. * märgitud ei tulnud tagasi.

ERVIN NORGAN

Teated

Laupäeval, 19. mai toimub **Kassari laat**. Kaalumajas avatud kunstiringi maalinäitus, mis on pühendatud J. Köleri 175 sünniaastapäevale.

Toimuv oksjon ja loterii on Lepa Anna Sukasääre toetuseks.

Kui praamile kohta saab, on kohal **noorkanade müük** Märjamaalt (a' 50 EEK tükk).

kl. 9.00-15.00 kauplemine

kl. 11.00 oksjon

kl 12.00 Ave Vita näitetrupi esituses etendus "Ammused lapsed, praegused lapsed."

kl 13.00 oksjon jätkub.

Eesti Rahvuskultuuri Fondi **Lepa Anna Sukasääre nimeline allfond** on loodud Kassari Haridusseltsi poolt hariduse ja omakultuuri toetuseks. Püüame luua eneseteostusvõimalusi kõigile põlvkondadele, eeskätt noortele.

Aastal 2005 plaanime välja anda esimese stipendiumi, kuid selleks peab fondis olema sada tuhat krooni.

Kui sul mingil ajahetkel läheb paremini kui sa lootnud oled, aita täita sukasäärt! Võib-olla oled sina, sinu laps või lapselaps selle stipendiumi saaja!

Lepa Anna Sukasäär a/a 221001101347 Hansapank 767.

14. juunil, küüditamise 60. aastapäeval, avatakse Kassari kabelis **mälestustahvel II Maailmasõjas sõdurina langenud Kassari meestele**.

Alguse ajast teatame täiendavalt.

Seltsimajas teisipäeval, 22. mail kell 16 "**Euroopa Liidu Kohvijutud külas.**"

Meie küsime, nemad vastavad.

Külla tulevad Brenda Paz Soldan, Reet Kokovkin ja Eha Paas.

Seltsimajas toimub esmaspäeval, 28. mail kell 20.00 **Kassari Haridusseltsi üldkoosolek**.

Võimalusel võta kaasa liikmemaks.

Oled oodatud ja vajalik.

Palun teata endast, kui vajad kohalejõudmiseks transporti või kui sa ei saa tulla.

Juhatus

Vajame kaevumeistrit, kes paneks seltsimaja juures asuva kaevu tööle nii, et sealt olemasolevate vahenditega vett kätte saaks.

Väga hea töö eest väga hea tasu.

Hiiumaa Haigla muutunud telefoninumbrid

Peaarst	32 083	Sünnitusosakond	32 135
Faks	32 083	Röntgen	22 421
Ülemõde	22 850	EKG, sonograaf	22 854
Raamatupidamine	32 059	Labor	22 855
Garaazh	22 427	Polikliinik	32 085
Arstide tuba	32 084	Psühhiaatriakabinet	22 852
Kirurgiaosakond	32 086	Hambaravi	22 851
Siseosakond	32 087		

Emadepäeval

Maimu Maripuu.

Igal lapsel on oma ema
kes võiks kallim olla.
Minu peakest paitab tema
ema sülle tahaks tulla.
Ema, su käed on alati pehmed,
kui sa mind sülle võtad.
Ema silmis on päike ehteks,
ükskõik kuhu ta tõttab.
Emadepäev on soojalt öeldud
emal on hell süda.
Emadepäev on ilusalt mõeldud,
kõik me teame seda.
Sellel päeval on pidupäev
minagi ehin ennast.
Ema silmis ma rõõmu näen
võtan eeskuju temast.
Isa toob emale ilusa lille,
emal on naeratus suul.
Tänasel päeval õnne sulle
sellel ilusal maikuul.

